

Kommentar

Søren Willert

Center for Systemudvikling, Psykologisk Institut, Aarhus Universitet

Perception og tænkning i bevidsthedsteoretisk perspektiv

Om target-artikel og læseproces. Jeg læste JB's artikel med interesse. Jeg fandt hendes bestræbelser på at etablere en enhedsmodel, som kan (1) omfatte både perception og tænkning, og (2) forankre begge i et økologisk helhedssyn, prisværdige. Samtidig fandt jeg artiklen vanskelig at overskue. Undervejs i læsningen blev det flere steder min opfattelse, at hun gjorde den argumentatoriske vej til sine hovedpointer unødigt kringlet. Nogle af mine læse- og orienteringsvanskeligheder tilskrev jeg det forhold, at JB er forankret i andre fagtraditioner end dem, hvor jeg selv føler mig bedst hjemme. Da jeg påbegyndte arbejdet med at strikke min kommentar sammen oplevede jeg en yderligere vanskelighed, som havde sammenhæng med tekstens karakter af at være en øjebliksrapport fra et tankeforløb-under-udvikling. Mange passager og perspektiver fra teksten fremkaldte spørgsmålstejn hos mig, eller inviterede til modforestillinger. Når jeg så prøvede at artikulere disse spørgsmålstejn eller sætte begreb på modforestillingerne, ja så viste det sig typisk, at JB allerede havde forholdt sig til såvel spørgsmålstejn som modforestillinger andetsteds i sin tekst. Artiklen synes kendetegnet ved en ide-rigdom, også på det sproglige plan, og en lyst til at diskutere med sig selv, som giver den præg af et eminent opspil til mundtlig kommentering med sigte på en videreførelse af det allerede igangværende afklaringsarbejde. Samtidig bidrog disse kvaliteter til at gøre den skriftlige kommenterevirksomhed konkret brydsom.

Jeg endte med at beslutte mig for nedenstående fire-delte kommentar. Kommentarens første deltema artikulerer nogle spørgsmålstejn, som er affødt af JB's valg af Gibson som argumentatorisk udgangspunkt for sit tankeforløb-under-udvikling. Kommentarens andet deltema består af en tentativ begrebsliggørelse af forholdet mellem perception og tænkning i det teoretiske sprog, jeg i øjeblikket selv arbejder på at udvikle. I tredje kommentar-del videregiver jeg nogle overvejelser, som blev skubbet i gang af det af JB lancerede begreb paradoksal søgeproces. Jeg runder af med en ultrakort sammenfatning af den teoretiske figur, som i princippet binder hele kommentar-teksten sammen.

Om Gibsons perceptionsbegreb og den menneskelige tankevirksomhed. Gibson var som *teoretiker* optaget af med stor empirisk-analytisk stringens og kreativitet at udvikle en teori om (bl.a.) menneskelige organismers direkte informationsbaserede kobling til deres omgivelser. Som *metateoretiker* var han optaget af endegyldigt at ramme en pæl igennem, hvad JB ét sted sted kalder den cartesianske sansedateori, et andet sted kalder abstraktionsteori. Det er min opfattelse, at Gibson i

kraft af dette dobbelt-sigte for sin virksomhed kommer til at formulere sig på måder, der overfladisk betragtet kommer tæt på det selvmodsigende. På den ene side beskriver han via sit teoretiske og forskningsmæssige arbejde, hvordan organismisk tjenlighed (*affordance*) fungerer som én betydningsfuld styrende parameter for etableringen af den direkte informationsbaserede kobling mellem organismer og deres omgivelser. På den anden side gør han gældende, at menneskers etablering af informationsbaseret kobling til deres omgivelser ikke styres af hensigter. Dette *er* (på et terminologisk plan) udtryk for en selvmodsigelse, i og med at *affordance*-begrebet forudsætter et begreb om, at organismer fra naturens hånd og/eller i kraft af ontogenetiske læreprocesser er udstyret med en selektiv rettet eller (med et andet udtryk for det samme) en grundlæggende bio-psykisk intentionalitet i forhold til deres omgivelser. Når Gibson alligevel lægger terminologisk afstand til intentionalitetsbegrebet, skyldes det (som jeg forstår det) hans *metateoretisk* begrundede interesse i at fastholde (og med rette!), at menneskers *direkte* informationsbaserede omverdenskobling er én, der finder sted uafhængigt af, om det enkelte menneske besidder *fænomenologisk formidlet indsig*t i arten af de til enhver tid givne koblingsstyrende intentioner.

JB får (igen med rette!) neutraliseret Gibsons i terminologisk forstand jomfrunalske forhold til intentionalitetsbegrebet (s.28). Selv efter disse justeringer laver det rod i mine almenpsykologiske ordningssystemer, når JB lader Gibson spille en teoretisk hovedrolle i udlægningen af det lærehandlingseksempel, hun bruger som gennemgående empirisk case i sin artikel. Gibson har sin styrke i at udvikle teoretiske modeller for informationsmæssige koblinger mellem organisme og omgivelser, som (1) er stimulusstyrede og (2) er adfærdregulerende i uafhængighed af den personlige bevidstheds mellemkomst. De transaktioner, der foregår i klasseværelset, hvorfra lærehandlingseksemplet er hentet (og hér tænker jeg både på transaktionerne mellem personer og tavlefigur og mellem personerne indbyrdes), er derimod kendetegnet ved (1) at være i altovervejende grad konceptuelt styrede og tillige (2) at forudsætte den eksplicite inddragelse af de involverede personers personlige bevidsthed(er).

Det forekommer mig, at JB, for at overkomme problemet vedrørende overgangen fra stimulusstyring til konceptuel styring, med fordel kunne have inddraget Neissers (1976) udvidelse af det Gibson'ske perceptionsparadigme. Styrken ved den Neisser'ske reformulering af Gibson-perspektivet er, at han anskueliggør de erfaringsdannelse-processer, der kan tænkes at danne baggrund for menneskets arts-mæssige specialisering i indirekte, i væsentlig grad konceptuelt styrede kob-

lingsformer til omgivelserne; men uden at det økologiske basisperspektiv fortabes (sådan som dette perspektiv tydeligvis fortabes i *mainstream*-kognitivismens computer-paradigme).

Om perception og bevidsthed hos Mead. Med henblik på håndtering af problemet vedrørende overgangen fra bevidsthedsmæssig uafhængighed til do. afhængighed vil jeg henvise til det afklaringsarbejde jeg selv i en årrække, og senest i det foregående nummer af FAP-bulletin har været optaget af vedrørende (selv-)bevidsthedens brugsværdi (Willert, 1994) eller bevidsthedsfunktionen (Willert, 2000). Ifølge den G.H.Mead-inspirerede bevidsthedsmodel, som er det foreløbige slutresultat af dette arbejde, må menneskets informationsmæssige kobling til sine omgivelser forstås som værende to-delt. En koblingsform er direkte og stimulusstyret. Denne koblingsform deler vi med dyrene. Den modsvarer i princippet det selv samme fænomenfelt, Gibson har været forskningsmæssigt optaget af. Mead beskriver denne direkte koblingsform til omgivelserne som baseret på en løbende organismisk erfaringsdannelse (experience). Erfaringsdannelsen finder sted som et forløb-i-tid, hvor organismiske potentialer (i form af, dels, specifik handle-mæssig retthed, dels selektiv følsomhed) spiller sammen med omgivelsesberoende potentialer (i betydningen forskelle, der kan gøre en forskel) på en måde, så der ud af samspillet udvikles et meningsfelt, der af Mead bestemmes som "simply the environment of the human individual or social group in so far as constituted by or dependent upon or existentially relative to that individual or social group" (Mead, 1934, p.111). Dette meningsfelt er konstitueret som en i funktionel forstand handlingsregulerende instans, i principiel uafhængighed af om, eller i hvilken udstrækning feltet i givne sammenhænge figurerer (= danner figur) i den meningsbærende persons ekspliciterede oplevelses- eller bevidsthedsfelt.

En anden informationsmæssig koblingsform mellem mennesker og omgivelser er ifølge den hér refererede, Mead-baserede tankegang indirekte. Mennesket er qua arts-væsen udstyret med en i fylogenetisk forstand enestående kapacitet til at koble sig informationsmæssigt, ikke kun til sine organisme-eksterne omgivelser, men tillige, i et vist begrænset omfang, til de handlingsregulerende styresystemer, som det ovenfor beskrevne meningsfelt er indlejret i. Denne indirekte informationsmæssige koblingsform til omgivelserne er formidlet via den personlige (selv-)bevidsthed (Mead bruger herom udtrykket *awareness*). Koblingsformens funktionalitet er, at den sætter det enkelte menneske i stand til, i et vist begrænset omfang, at gribe ændrende ind i sine egne, handlingsregulerende styresystemers funktionsmåde. Disse selvrettede indgreb i egen funktionsmåde finder sted i henhold til en handlingslogik, der i princippet svarer til den handlingslogik, der gør det muligt for et menneske at gribe ændrende ind i objekter eller begivenhedsforløb med placering i den pågældende persons organisme-eksterne omgivelser. Eller det samme som udtrykt i min nylige Bulletin-artikel, hvor bevidsthedsmodellen præsenteres: "(V)i mennesker (er) som enkeltpersoner (...) udstyret med en kapacitet til at lægge planer for vores egen frelse og forbedring, ganske på linie med de planer vi kan finde på at lægge for den øvrige verdens frelse og for-

bedring" (Willert, 2000, p.15; originalens kursiveringer udeladt).

Taget under ét danner den sidst beskrevne, indirekte informationsmæssige koblingsmulighed mellem menneske og omgivelser forudsætning såvel for menneskets begrænsede kapacitet til selvobjektivering (informationsaspektet) som for dets, ligeledes begrænsede, men dog også reelle kapacitet til intentionelt styret selvudvikling eller selvforandring (handlingsaspektet). Der er tale om en koblingsmulighed, som (mig bekendt) befinder sig hinsides de fænomenområder, som Gibson har beskæftiget sig forskningsmæssigt med. Samtidig gør den Mead'ske tankemåde det muligt at etablere teoretisk kontinuitet mellem på den ene side de af Gibson undersøgte, direkte og stimulusstyrede koblingsformer mellem et menneske og dets omgivelser, på den anden side de indirekte koblingsformer, som manifesterer sig igennem den menneskelige selvbevidsthed. Selvbevidsthed er slet og ret det, som bliver resultatet, når mennesket får sig selv som omgivelse, dvs. etablerer informationsmæssige koblinger til sin egen informationsmæssige, kropsligt forankrede inderside. Der er således ikke (sådan som Gibson i egenskab af anti-cartesianer kunne frygte) brug for nogen særskilt homunculus til at markere overgangen fra menneskelige funktionsmåder, som reguleres i principiel uafhængighed af den personlige bevidsthed, til funktionsmåder som har den personlige bevidsthed som én blandt flere processuelle forudsætninger.

Begivenhederne, som udspringer sig i klasseværelset, hvor JB har hentet sin lærehandlings-case, viser som sagt hen til menneskelige funktionsmåder, som har de interagerendes personlige bevidsthed(er) som forudsætning. Begivenhederne er tilrettelagt af en lærer i den hensigt at give eleverne anledning til at foretage begrænsede omstruktureringer af deres måde at være informationsmæssigt koblet, ikke kun til omgivelserne, men tillige (i princippet) til deres egen informationsmæssige kobling til disse. Alt dette indebærer, at begivenhedsforløbet, i mere radikal forstand end det kan læses ud af JB's tekst, er 'uden for rækkevidde' i forhold til det Gibson'ske perceptionsparadigme som udviklet og dyrket af af sin ophavsmand.

Med min Mead-relaterede redegørelse for de to kvalitative distinkte, men tillige i teoretisk henseende beslægtede måder, hvorpå mennesker kan koble sig informationsmæssigt til deres omgivelser, har jeg samtidig leveret byggestenene til, hvad der ville være mit eget bud på forholdet mellem perception og tænkning inden for en økologisk reflekteret humanpsykologi. Disse byggesten vil også udgøre begrebsmæssig baggrund for fremstillingen i de næstfølgende kommentardele.

Den paradoksale søgeproces som processuel prototype i forbindelse med selv- og alter-udvikling (et idekatalog). De følgende afsnit skal handle om det begreb, JB med inspiratorisk hjælp fra Engeström (1998) kalder den paradoksale søgeproces. I forbindelse med min læsning af JB's artikel blev begrebet, og ikke mindst navngivningen af det, aktiverende for en bred vifte af enkeltstående erfaringer, hvoraf nogle tilhører den personlige livssfare, andre den professionelle. Jeg vil nedenfor foretage, hvad jeg oplever som en personlig parafrasering af JB's argumentatoriske indkredsning af begrebet

paradoksalt søgeproces. Mit målsigte hermed er dels at gøre det muligt for JB at checke graden af overensstemmelse mellem hendes og mine begrebsrelaterede forestillinger; dels tillige at give mig selv en anledning til i al foreløbighed at indkredse et analysetema, som jeg håber at kunne vende tilbage til ved senere lejligheder.

De af mine erfarings-eksempler, som var hentet fra *den personlige livssfære*, synes at kunne beskrives som resultatet af en krydsning mellem en Zeigarnik-effekt og det fra kreativitetslitteraturen kendte begreb inkubation. Eksemplerne udspiller sig inden for rammen af situationer, hvor jeg befinder mig i en tilstand af momentan handlemæssig uforløsthed – svarende til at Zeigarnik-effekten optræder i sammenhænge, hvor en igangværende handlemæssig rettedhed er blevet afbrudt og sat på mental *stand-by* forud for sin fuldbyrdelse. Den momentane handlemæssige uforløsthed, som aktiverer søgeprocessen, kan spænde fra det hverdagslige, banale ("Hvad pokker er det nu han hedder, ham dér den rødhårede med hareskåret...? – jeg ved det jo godt...?") til det eksistentielt eller arbejdsmæssigt vidtløftige ("Hvordan kommer jeg videre med mit liv...?" / "... med min artikel...?").

Tilstanden, jeg ovenfor har beskrevet som 'handlemæssig uforløsthed', er en tilstand, jeg bl.a. har kendskab til som en kropslig fornemmelsesgestalt. Jeg kan *opleve mig selv* som handlingsmæssigt uforløst. Jeg er mig bevidst at være kommet et stykke vej med et igangværende handle- eller overvejelserforløb. Nu er processen sat i stå, og jeg ved ikke, hvordan jeg skal komme videre. Jeg mangler noget: en mental trædesten, et håndgreb, en ide, som kan vise mig vejen frem. Jeg vil godt finde det, jeg mangler. På dén måde er der lagt op til en søgeproces. I de antydede eksempler er søgeprocessen imidlertid ikke én, der skal finde sted i udvortes, men derimod snarere i indvortes landskaber, hvad det så ellers præcis kan betyde. Det, som adskiller et indvortes landskab fra et udvortes som lokalitet for en søgeproces, er at jeg hverken ved, hvordan det pågældende landskab ser ud, eller hvordan jeg bevæger mig rundt i det. Disse forhold er (om jeg ellers giver mig til at reflektere over dem) med til at forlene søgeprocessen med et skær af det paradoksale. Ligeledes kendetegnende for søgeprocesser i indvortes landskaber er, at jeg *ikke kan vide, hvad det er, jeg søger* (jvf JB's basisdefinition af 'paradoksalt søgeproces'), for vidste jeg det, ville jeg jo have fundet det, og så ville der ikke længere være nogen grund til at søge! Søgeprocessens teknik, for så vidt en sådan overhovedet kan identificeres, går ud på, at jeg fastholder et bevidsthedsmæssigt fokus på *det, jeg ved*, dvs. det nærværende mentale, ud fra en implicit forhåbning om, at jeg herigennem desto lettere kan etablere kontakt med *det, jeg ikke ved*, dvs. det mentalt fraværende, som jeg søger (jvf JB om nærvær-fravær).

Det hænder, at bevidsthedsmæssigt eksplicitte søgeprocesser som de just beskrevne umiddelbart giver pote. På et tidspunkt inden for den selvsamme tidsperiode, hvor jeg hos mig selv registrerer koncentrationen rettet mod at huske eller finde frem til dette eller hint, har jeg tillige anledning til at registrere, at svaret på dét, som var koncentrationens spørgsmål, nu er indløbet. Jeg har dér og da ingen anelse om, hvor dette svar 'kommer fra' (om end det undertiden vil være muligt for mig, retrospektivt, at rekonstruere dén logik, som sandsynligvis har styret søgeprocessen). I så henseende er

mine erfaringsbaserede eksempler i overensstemmelse med de klassiske eksperimenter vedrørende tænkningens psykologi, hvor de introspektionistisk orienterede forskere til deres forbløffelse måtte konstatere, at *selve tanke- eller problemløsningsprocessen* tilsyneladende unddrog sig fænomenologisk selv-iagttagelse. Søgeprocessens abrupte, i fænomenologisk forstand uudgrundelige måde at fuldbyrde sig selv på, gør det relevant at beskrive processen med inddragelse af det fra kreativitetslitteraturen kendte begreb inkubation (jvf JB om at "*subjekter altid er kreative*").

Inddragelsen af inkubationsbegrebet forekommer des mere relevant i de andre tilfælde, hvor svaret først indløber med forsinkelse. Jeg opgiver måske søgeprocessen, eller glemmer den, fordi jeg får andet at tænke på. Der kan gå nogle minutter, der kan gå nogle dage, hvor uforløstheden ikke har figureret på min lystavle, hverken i som vag fornemmelse eller i tydeligt ekspliciteret, sprogliggjort form. Men så viser det sig, at uforløstheden-med-tilhørende-søgeproces funktionelt betragtet slet ikke var afblæst, men blot (bevidsthedsteoretisk betragtet) sat på en form for dynamisk *stand-by*. Pludselig indløber dén forløsning, jeg ikke (længere) var klar over, at jeg søgte: navnet på den rødhårede med hareskåret lyder i mit øre; en nattedrøm viser mig en vej i mit liv; en artikeloverskrift toner frem for mit indre øje, evt. med hjælp fra en overskrift i dén avis jeg just nu sidder og læser i (jvf JB., s.32, om det konkrete fremtrædendes mulige status som "en form for 'instrument'" for den paradoksale søgeproces).

Fra min professionelle livssfære knyttede erfarings-eksemplerne an til al mulig samtalebaseret fødselshjælper- eller facilitatorvirksomhed, jeg som professionel kan lade mig indblande i. For så vidt paradoksale søgeprocesser er et kerneelement i menneskelig tænkning, kan fødselshjælper- eller facilitatorvirksomhed således beskrives som en to-personers tænkeproces. I denne form for professionel virksomhed styres hjælper af en intention om at skabe rammer for klientpartens (eller – som i JB's lærehandlingseksempel – elevpartens) iværksættelse af paradoksale søgeprocesser, som bl.a. kan rettes mod egne indvortes landskaber, eventuelt med instrumentel støtte fra konkret fremtrædende objekter. Grundtanken i den sokratiske maieutik er jo, at den hjælp selv ligger inde med svarene på sine spørgsmål; men er afskåret fra i øjeblikket at opnå oplevelsesmæssig kontakt med disse svar. Fødselshjælperens opgave er at etablere en samarbejdssituation, som gør det muligt for den anden at 'finde og føde sit barn'. I den slags personlige rådgivningssamtaler, jeg selv typisk giver mig af med (personlig-faglig supervision er mit givtigste eksempel-domæne), vil det oftest gælde, at hverken jeg eller den hjælp selv ved, *hvad* der ledes efter, *mens* der ledes. Dette kan kun vides *post hoc*, dvs. når søgeprocessen har nået sin (vellykkede) afslutning. Dette til forskel fra JB's lærehandlingseksempel, hvor den objektive verden skaber bindinger i forhold til, hvad der kan være korrekte endestationer for elevernes igangværende søgeproces. Elevernes opgave i lærehandlingseksemplet består (jvf JB i targetartiklen) i at genopdage sandheder, som (1) har deres egeneksistens i uafhængighed af den konkrete erfaringsbaggrund hos den opdagende person, *in casu* eleven; samtidig med (2) at den professionelle person, *in casu* læreren, allerede kender de pågældende sandheder. I forhold til beskrivelsen af fødselshjælperamtaler som

en to-personers tænkeproces er dette imidlertid en uvæsentlig detalje.

Afrunding. Jeg vil afslutte min kommentar med at sammenfatte, hvordan sammenhængen mellem perception og tænkning kan beskrives i det teoretiske sprog, hvor jeg selv føler mig bedst hjemme.

- Biologiske organismer, mennesker såvel som dyr, perciperer, dvs. er informationsmæssigt koblet til deres omgivelser på måder, som meningsmæssigt afspejler de konkrete forehavender, som i øjeblikket behersker deres intentionelle rettedhed mod de selvsamme omgivelser.
- Det hænder, at omgivelserne som aktuelt perciperet har meningsmæssige mangler i forhold til at skulle fungere som bærestruktur for den faktiske, praktiske gennemførelse af disse forehavender: bestemte meningskomponenter er fraværende, og organismen kan følgelig ikke nå til vejs ende med sit aktuelle forehavende
- Organismer, som befinder sig i den hér beskrevne situation, vil iværksætte søgeprocesser med henblik på at tilvejebringe de fraværende meningskomponenter
- Mennesker er som organismer særlige derved, at de er i stand til at gennemføre søgeprocesser af en langt højere kompleksitets- og kreativitetsgrad end deres subhumane dyriske slægtninge. Et dyrs søgeprocesser er begrænsede derved, at de (1) retter sig mod udvortes landskaber; (2) kun kan resultere i genbrug af meningskomponenter, som dyret allerede er genetisk koblet til, eller som har vist sig nyttige for dyret i tidligere situationssammenhænge. Et menneske er i tilgift udstyret med en kapacitet til (1) også at rette søgeprocessen mod indvortes landskaber – som må forstås som kropsligt forankrede aflejringer af den søgendes hidtidige perceptuelle historie; (2) at opbryde gamle meningskomponenter for derefter at sammenbygge dem til nye meningsstrukturer af potentiel brugsværdi i en konkret problemsammenhæng.

Råstoffet for et menneskes tankevirksomhed er således altid hentet fra dets perceptuelle virksomhed. Forbindelsen mellem tænkning og perception kan imidlertid være præget af større eller mindre grader af diskontinuitet. Det biologiske rationale bag menneskets tankevirksomhed er, at denne procesform åbner mulighed individuelle ombrydninger af de meningstrukturer, som på ethvert givet tidspunkt er etableret i kraft af den ombrydende persons hidtidige perceptuelle historie.

Referencer

- Mead, G.H. (1934) *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press
- Neisser, U. (1976) *Cognition and Reality*. San Francisco: W.H. Freeman
- Engeström, Y. (1998) Den nærmeste udviklingszone som den basale kategori i pædagogisk psykologi. I: Hermansen, M. (red.) *Fra læringens horisont*. Århus: Forlaget Klim
- Willert, S. (1994) Bevidsthedens brugsværdi. I: Neumann, A. (red.) *Det særligt menneskelige*. København: Hans Reitzel